

© Miguel Lorenzo

JOSÉ MARÍA LÓPEZ PIÑERO, AMIC I MESTRE

EN RECORD DE L'HISTORIADOR DE LA CIÈNCIA

Manuel Costa

El passat mes d'agost ens va deixar José María López Piñero. En els rigors d'agost, mentre practicava esport a la plàcida vall d'Aigües Vives, vaig rebre una trucada de l'exrector Paco Tomás. Em donava la fatal notícia de la mort del nostre comú amic José María. Impressionat, em vaig asseure en una sendera contemplant aquella vall tan bella: al meu davant, els escarpats pics de la serra de les Agulles i al fons, els conreus, ordenats amb una plàcida harmonia mediterrània. Contemplant aquell paisatge van desfilar per la meua ment records i vivències amb José María, vaig recordar trobades, converses, lectures, treballs comuns, conferències compartides, etc.

Parlar del professor López Piñero no és fàcil. S'han publicat ja gran quantitat de notes i recordatoris més o menys formals, i en tots es ressalta la seua obra i la seua autoritat en el camp de la història de la ciència, els seus treballs, les acadèmies de què era membre, els premis, etc. De tot allò que se n'ha escrit, em va cridar l'atenció l'article que li va dedicar Luis Berenguer en *El País*, el 17 d'agost; i em va cridar l'atenció perquè en donava una visió diferent, més humana, destacant el seu caràcter lliure, dialogant, amè en la conversa, simpàtic i sensat. Jo hi afegiria, a més, espontani, sobretot en els últims anys, en què no posava el més mínim fre a l'hora d'expressar-se i donar opinió, la qual cosa a vegades ens feia passar algun afront als qui estàvem prop seu, sobretot a la seua esposa María Luz i a mi, que solíem saber per on eixiria, segons l'escenari o l'ambient en què es trobava.

■ LA BOTÀNICA EN L'OBRA DE LÓPEZ PIÑERO

La meua relació amb José María es remunta a més de trenta anys, des que vaig arribar a la càtedra de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de València, i per l'amistat que ell ja tenia amb el meu germà Pedro, metge i deixeble seu a qui va dirigir, junt amb el professor Camino de la Universitat de Brown (EUA), la seua tesi doctoral sobre *El swnw en la sociedad egip-*

cia del Imperio Antiguo. Estudio de las inscripciones existentes relativas a médicos del dicho Imperio. Dues coses van fer que immediatament ens avinguérem: d'una banda, la meua afició per la història en general i per la de la ciència en particular, conseqüència d'aquelles pinzellades de formació humanística que tenien els estudis de farmàcia de sis anys que jo vaig cursar; d'una altra, la seua sòlida formació botànica, que li permetia ser un gran coneixedor del món de les plantes i de la història de les medicinals, tant d'europèes com d'americanes.

Aquest va ser el punt de partida, i José María va confirmar i va fonamentar les meues aficions històriques i sobretot, em va ensenyar. Amb ell compartia la idea de la necessitat del coneixement de la història de la ciència, en qualsevol dels seus camps, lamentant la desaparició en les facultats de les càtedres d'història i la formació humanística dels científics. Vam iniciar una relació que es convertiria en sòlida amistat per mitjà de la qual vaig descobrir un panorama nou en el camp científic de la botànica i la història d'aquesta ciència, que jo creia conèixer i que es va eixamplar d'una manera inimaginable: me'n va ensenyar racons que em convencerien encara més de la necessitat humanística i històrica en les ciències. Jo no vaig poder compensar-lo ensenyant-li botànica perquè en sabia molta i havia fet un gran esforç buscant les equivalències entre els repertoris de plantes medicinals amb els noms vàlids actuals, tasca gens fàcil i que ell havia dut a terme amb rigor i solidesa científica, contribuint així, en part, a mitigar el retard que hi havia en els estudis de la botànica prelineana.

Repassant les seues publicacions en trobarem bona cosa de dedicades a la botànica i a la història natural i als homes que les van conrear, per això dedica alguns treballs a Jaume Honorat Pomar (*ca.* 1550-1606) i a Pere Jaume Esteve (*ca.* 1500-1556), entre altres. L'interès que sentia per la botànica era tal que no oblidaré el seu somriure i els seus ulls alegres i incrèduls quan li vaig regalar *The Plant Book. A Portable Dictionary of the Vascular Plants*, de

«PARLAR DEL PROFESSOR LÓPEZ PIÑERO NO ÉS FÀCIL. S'HAN PUBLICAT JA GRAN QUANTITAT DE NOTES I RECORDATORIS MÉS O MENYS FORMALS, I EN TOTS ES RESSALTA LA SEUA OBRA I LA SEUA AUTORITAT EN EL CAMP DE LA HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA»

Mabberley, publicat per Cambridge. Allí tenia per fi, al seu abast, els noms vàlids de les plantes amb els seus autors, distribució i en alguns casos els seus usos i propietats. Passaria a ser un llibre sempre pròxim per a la comprovació de les equivalències.

La lectura de les seues obres i les meues converses amb ell em van permetre adonar-me del concepte integrador que tenia de la història, traçant unes atapeïdes xarxes a través de les quals es relacionaven persones, conceptes, circumstàncies, situacions sociopolítiques, etc., de tal manera que et situava enmig de l'escenari històric i te'l feia més comprensible. Tot això no exempt d'una component humanística i literària; amb raó deia que recorria a Defoe, al *Decameró* o a la sàtira contra els metges de Petrarca i a altres obres, sense excloure els tractats de filosofia, el cine i les historietes.

■ EL SEU PAPER COM A DIVULGADOR

José María López Piñero no va descuidar mai el seu interès per l'alta divulgació científica, com demostren les seues publicacions en Labor, Espasa, Salvat o els amens volums de la Fundació del Col·legi Oficial de Metges de València. Una de les seues darreres publicacions va ser un petit i simpàtic catàleg il·lustrat per ell mateix: *Plantas del Alto Palancia. Medicinales, venenosas o meras supersticiones*, dedicat a la comarca tan estimada per José María.

Em va convidar a participar en una sèrie de col·laboracions, començant pel capítol dedicat a la botànica en el quart tom sobre ciència de la monumental obra *España* d'Espasa Calpe. Em va animar a escriure la introducció científica de l'edició

facsimil que la Generalitat Valenciana va fer el 1995 de l'obra de Cavanilles *Icones et Descriptiones Plantarum quae aut sponte in Hispania crescunt aut in Hortus hospitantur* de 1791. El 1996 ens vam divertir preparant l'exposició i el catàleg que va organitzar Bancaixa sobre *Les plantes del món en la història. Il·lustracions botàniques de cinc segles* i en la qual, junt amb un fantàstic equip de joves entre els quals hi havia Felipe Jerez, Cristina Sendra, Jesús Ignasi Català i María José López, van reunir una excel·lent col·lecció d'iconografia botànica i vam recórrer la ciència de les plantes des de l'antiguitat fins als nostres dies, passant pel Renaixement, les grans expedicions, les flores, la sistemàtica, la representació gràfica científica i artística. Aquesta obra i exposició va donar lloc a una sèrie de conferències que ens portaria una nova experiència, les conferències compartides, en les quals José María i jo ens repartíem la presència i l'escenari segons la part que tractàvem.

M'hauria agradat portar-lo al camp i que veiera amb mi les plantes en el seu medi, però José María era home de biblioteca i no de camp. Em vaig confabular amb María Luz per a, des d'Altura, buscar una oportunitat per a pujar amb cotxe al cim de Javalambre, perquè em feia il·lusió explicar-li els pisos bioclimàtics i com se succeïen els diferents tipus de vegetació amb l'altura, però mai no hi va accedir.

M'havia mostrat el seu interès i s'entusiasmava amb el que jo li explicava sobre ecologia vegetal, biogeografia i bioclimatologia, sobre els relats que li feia dels meus viatges a Veneçuela i els meus recorreguts per l'Orinoco. Parlàvem de José Gumilla i *El Orinoco ilustrado*; de Humboldt i de la seua estada a La

«UN CIENTÍFIC DE LA TALLA DE LÓPEZ PIÑERO, AMB LA SEUA FORMACIÓ HUMANISTA, NO ERA INDIFERENT A LA LITERATURA I ALS TEXTOS FILOSÒFICS O AL CINE, SENSE OBLIDAR LA POESIA»

El catedràtic d'Història de la Medicina José María López Piñero, a l'esquerra, i l'autor d'aquest article, el catedràtic emèrit de Botànica Manuel Costa.

© Bruno Almeida

UNA AUTÈNTICA REVOLUCIÓ VEGETAL

La escuela botánica valenciana del Renacimiento: Pedro Jaime Esteve, Juan Plaza y Jaime Honorato Pomar

José María López Piñero
Consell Valencià de Cultura. València, 2010.
180 pàgines.

de medicina», destinada a la càtedra d'ensenyament d'anatomia i de medicaments simples o herbes, tot un referent dins les universitats europees del segle XVI.

El Renaixement representa una etapa de canvi en l'estudi de la botànica i del seu ús, suscitat pel detallat estudi de la flora europea i pels grans descobriments portuguesos i espanyols a les Índies Orientals i a Amèrica. Canvi que mereix qualificar-se de «revolució vegetal», ja que, a més, fou la principal innovació de la medicina renaixentista: és llavors quan van aparèixer els primers medicaments químics obtinguts mitjançant tècniques de laboratori. Les plantes cobren protagonisme perquè són part de la nostra vida, ens donen aliments, medicaments, ens deleiten als jardins, ens inspiren en les arts i són representació de símbols màgics i religiosos. I d'ací la contribució dels tres grans mestres valencians: Pere Jaume Esteve, Joan Plaça i Jaime Honorat Pomar, màxims representants del moviment humanista valencià. Tots tres se succeeixen en la innovadora «segona cadira

La escuela botánica valenciana del Renacimiento és l'obra pòstuma del professor José María López Piñero, presentada el passat setembre. El llibre conté una gran quantitat d'informació històrica, en reconeixement a les innovacions que desenvolupà la Facultat de Medicina de València, una de les més importants i avantguardistes en la creació de noves càtedres. La intenció d'aquest llibre és fer una revelació pràcticament desconeguda per a la majoria dels ciutadans, i és que «la botànica i la morfologia són els vessants més destacats de la tradició valenciana en el terreny de les ciències mèdiques i biològiques». El professor López Piñero ens ho vol donar a conèixer de primera mà, partint de les fonts originals, amb una extensa antologia de textos

de medicina», destinada a la càtedra d'ensenyament d'anatomia i de medicaments simples o herbes, tot un referent dins les universitats europees del segle XVI.

El llibre és tot un espectacle d'il·lustracions, entre dibuixos, gravats, pintures i comentaris de les seues obres. Llistes de plantes amb els noms populars i científics, en ocasions acompanyats de comentaris com ara la font d'origen.

De Jaume Esteve es ressalta la traducció llatina –com a bon dominador de les llengües clàssiques– d'un text de Nicandre del segle II aC, la *Theriaca*, on s'ocupa dels símptomes i el tractament de les intoxicacions per mossegades i picadures de serp, aranyes, escorpins i altres animals verinosos. I també el seu treball de camp *Diccionario de las yerbas y plantas medicinales que se hallan en el Reino de Valencia*, una llista de plantes que, encara que no mostren il·lustracions, quasi totes poden identificar-se perquè són molt conegudes i perquè se n'han mantingut fins ara les denominacions d'origen. Joan Plaça destaca per la fundació d'un «jardí de simples», un hort de plantes medicinals destinat a complementar la docència mèdica, basada en les herboritzacions fetes en diferents llocs del territori valencià. Fem notar comentaris dels seus estudis escrits en valencià, així com la difusió de noms populars de plantes, com la denominació de *fil i agulla* de l'àloe americà, resultat de l'estudi de plantes d'altres llocs de la Península, així com del Nou Món. No menys destacable fou el seu deixeble Jaime Honorat Pomar, amb l'obra que porta el seu nom, el *Còdex Pomar*, una sèrie de precioses il·lustracions de plantes i acolorides làmines d'animals, obsequi de Felip II, acompanyades d'un breu relat, i que avui es conserva a la Biblioteca de la Universitat de València.

Culmina el llibre una reflexió sobre la importància d'aquest moviment humanista que va passar del galenisme intransigent al moviment novator, tendència que va trencar obertament amb el saber mèdic tradicional i amb els seus plantejaments bàsics, modernitzant l'ensenyament de la medicina. També al terreny de la botànica es produeix un important enriquiment amb l'estudi de les plantes procedents d'altres parts del món. Tot un plaer per donar a conèixer la importància d'uns científics valencians que tant han contribuït a l'estudi i divulgació de la ciència a través del món de les plantes.

PEPA REY MARTÍ

Gabinet de Didàctica del Jardí Botànic de la Universitat de València

Esmeralda, també de Mutis i de la trobada entre ambdós científics. Parlàvem d'aquests personatges, analitzant les seues peripècies i les seues obres sota una doble visió, geobotànica i històrica, molt enriquidora per a tots dos.

Teníem un projecte comú que era la publicació del fac-símil de les lliçons que Joan Plaça, catedràtic de simples de la Universitat de València, va dictar en la Facultat de Medicina en la segona meitat del segle XVI. José María va fer l'estudi històric i jo el botànic a través de les equivalències. Ell va acabar la seua part en el termini establert; jo no vaig fer el mateix amb la meua. Per això la seua inesperada defunció el mes d'agost passat va fer que en mi es produïra una doble angoixa i una gran tristesa, per un costat la pèrdua d'un amic i per una altra el que ja no

podria veure publicada una obra en què havia posat tanta il·lusió. El retard a acabar la part botànica que em corresponia ho havia impedit. Quan escric aquestes línies, el treball ja es troba en la impremta i es publicarà en breu per Publicacions de la Universitat de València. Serà per a mi un homenatge pòstum.

■ LA IMPORTÀNCIA DELS MESTRES

José María López Piñero i jo teníem altres coses en comú, algunes ja no pròpies d'aquesta època, com és el respecte i l'admiració pels nostres mestres. Ell pels seus, com Laín Entralgo, el qual el va enlluernar en un cicle de conferències sobre la relació metge-malalt en

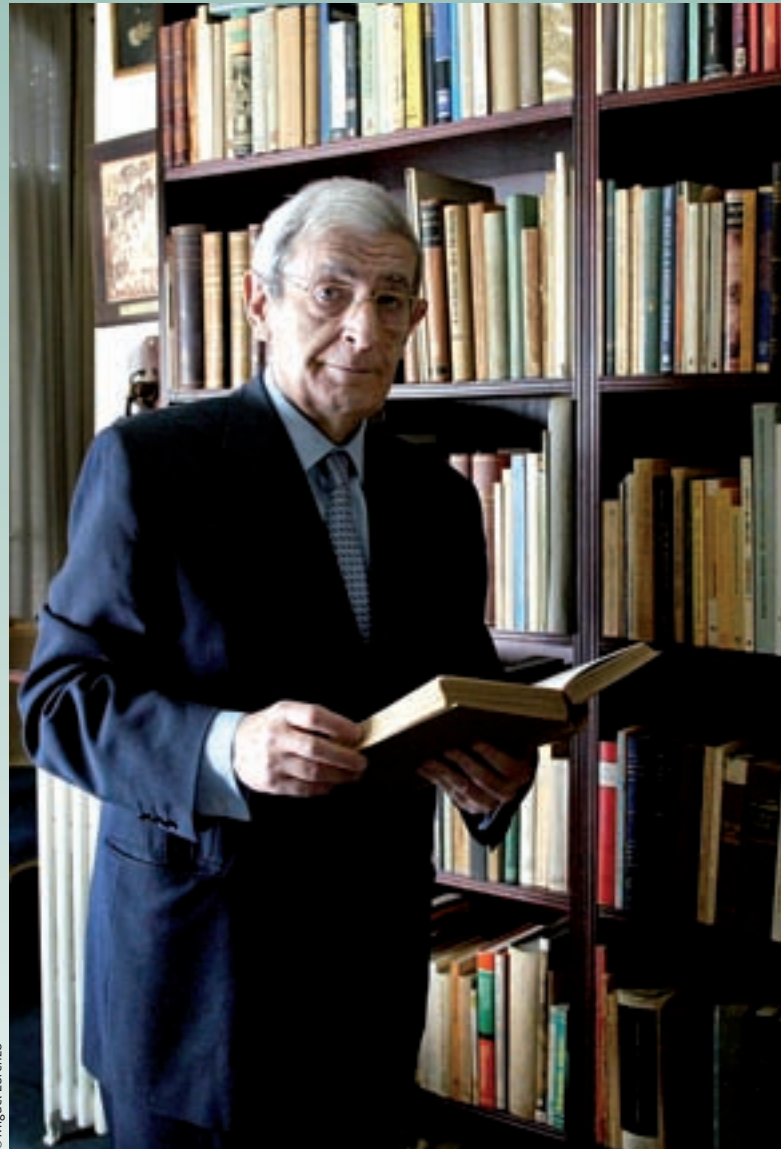
LLUMS QUE S'APAGUEN

La notícia de la mort del director de cinema Claude Chabrol em va fer recordar que, el passat estiu, ens ha abandonat un grapat de savis als quals devíem gratitud, com ara l'historiador de l'art Alfonso Pérez Sánchez i el de la ciència José María López Piñero. Els valencians hem d'estar reconeguts al primer, com a mínim, pels seus estudis sobre els pintors Josep Ribera –un llibret divulgatiu de Pérez Sánchez és una de les coses més ponderades i lluminoses que he llegit sobre el genial xativí– i Jeroni Jacint Espinosa, entre altres. El nostre deute amb el segon és encara més profund.

José María López Piñero va nèixer a la ciutat de Mula, a Múrcia, i va estudiar medicina a València, on es doctorà l'any 1960. Ací va ser catedràtic d'Història de la Medicina, de l'any 1969 al 1988, i ací va fundar, el 1985, l'Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència –ara davall del patronat del CSIC i la universitat valenciana–, que és una de les institucions acadèmiques de més sòlid prestigi amb què comptem. López Piñero va viure i treballar a València durant més de cinc dècades i va dedicar a la recuperació d'enormes porcions de la nostra història cultural una bona part dels seus treballs.

En una sentida necrològica publicada a *El País*, Luis Berenguer Fuster ens assabentà que, en la dècada dels seixanta, López Piñero va ser un memorable director del Col·legi Major Lluís Vives per la seua liberalitat, simpatia, sensatesa i esperit dialogant. No ho dubte gens, però la seua figura és molt més important que això. Al meu modest parer és l'historiador de la ciència espanyola, i especialment de la medicina, més important de la segona meitat del segle xx. En aquesta disciplina, la seua obra és una referència ineludible. Va seguir en això la petja de precedents il·lustres, com Vicent Peset, Lluís Garcia Ballester o el doctor Cerveró, i, al seu torn, ens ha llegat un estol de deixebles i col·laboradors eminents, com Víctor Navarro, Vicent Lluís Salavert –desgraciadament, també desaparegut–, Jorge Navarro, Vicent Graullera i María Luz López Terrada.

L'enorme quantitat i varietat de les seues publicacions fa rodar el cap, però jo destacaria, entre tantes, la participació en el *Diccionario histórico de la ciencia moderna en España*, que és una suculent mina d'informacions sobre la matèria, i el seminal, i meravellosament escrit, *Ciencia y técnica en la sociedad española de los siglos XVI y XVII*. Tampoc podem oblidar els seus pioners estudis sobre bibliometria –amb

© Miguel Lorenzo

«JOSÉ MARÍA LÓPEZ PIÑERO CREIA QUE UNA CORRECTA COMPRESIÓ DEL NOSTRE PASSAT CIENTÍFIC –AMB LES SEUES CONSECUCIONS I LES SEUES MANCANCES– ERA UN FONAMENT NECESSARI PER A UN PRESENT MÉS SÒLID I UN FUTUR MÉS RIC, PERQUÈ LA CIÈNCIA, COM EL CONEIXEMENT, ÉS UN PROCÉS EN MARXA QUE HO VINCULA TOT.»

la col·laboració de la seua dona, la també historiadora María Luz Terrada—, sobre Cajal, sobre Darwin, etc. Menys encara, perquè ens toquen de més a prop, els treballs que dedicà a la ciència i la cultura valencianes, com la *Història de la ciència al País Valencià*, amb Víctor Navarro, o el breu i deliciós *Joan de Cabriada i la introducció de la ciència mèdica a Espanya*, o els seus nombrosos estudis sobre la tradició científica al nostre país des del Renaixement a la Il·lustració. De passada, diré que el nostre autor no va tindre mai cap problema de publicar textos en valencià, com ho proven els dos últims títols que he esmentat i ho corroboren diversos articles seus en revistes com *Afers* i *MÈTODE*. López Piñero coneixia i apreciava com pocs la història intel·lectual d'aquest país, que va fer seu, i va servir-la bé. Quin dubte hi ha que estem parlant d'una gran figura.

Com és notori, la de la ciència a Espanya no ha estat una història aparatósament brillant, precisament (i només dins aquest conjunt, més aviat raquític, es pot dir que l'aportació valenciana ha estat prou digna), però la desídia ignorant amb què després se l'ha tractada ha fet que semblara encara més trista del que en realitat era. La pila de dades que López Piñero ens ha rescatat, i les sensates apreciacions amb què les acompanyava, han contribuït molt a una avaluació més justa d'aquest camp. Sens dubte, ell creia que una correcta comprensió del nostre passat científic —amb les seues consecucions i les seues mancances— era un fonament necessari per a un present més sòlid i un futur més ric, perquè la ciència, com el coneixement, és un procés en marxa que ho vincula tot. Per això, li hauria hagut de doldre la notícia, apareguda aquest estiu, que la sanitat pública, al País Valencià, funciona pitjor que en cap altra autonomia de l'Estat. I no perquè els nostres metges siguen incompetents. Com que els valencians, com és sabut, no ens posem mai malalts, no cal millorar-nos hospitals ni assistències, i per això els nostres governants tenen unes prioritats molt més urgents —com ara tancar emissors de TV3, que és un canal d'allò més deleteri per a la salut pública—. Així, mentre els savis van abandonant-nos, el nostre historial mèdic va com va.

ENRIC SÒRIA
Assagista i poeta (Barcelona)

Aquest article es va publicar al suplement *Quadern* del diari *El País* el passat 16 de setembre de 2010.

l'Hospital de Valdecilla. A partir d'ací va decidir la seua vocació per la història de la medicina i l'abandó de la cardiologia, que inicialment li interessava, com ell mateix deia: «boja decisió». Leibbrand a Munic, el seu mestre alemany Steudel a Bonn i sobretot Erwin H. Ackerknecht a Zuric probablement va influir en el seu concepte social de la història i en el valor de la medicina en la vida quotidiana. Maravall va ser un altre dels personatges que José María admirava i comentava amb agraïment les «classes particulars» que li donava a través de les seues llargues cartes, resposta a les preguntes que li feia. Jo li parlava amb el mateix respecte i admiració dels meus mestres Rivas Goday, que va moure la meua vocació per la botànica, i Rivas-Martínez, que em mostraria l'apassionant món de les comunitats vegetals, de la biogeografia i de la bioclimatologia i gràcies al qual vaig tenir la sort de conèixer mestres que influïrien profundament en mi, com Tüxen a Alemanya i Gehu a França. Valoràvem les ensenyances dels nostres mestres perquè en reconeixíem la grandesa, per això José María solia dir «sóc un nan que ha caminat a coll de gegants». Aquells gegants eren Laín Entralgo, Maravall, Leibbrand i Ackerknecht, entre altres.

Un científic de la talla de López Piñero, amb la seua formació humanista, amb la seua preocupació pels problemes socials, per la salut, per la relació metge-malalt, etc., no era indiferent a la literatura i als textos filosòfics o al cine, sense oblidar la poesia i la seua predilecció per Machado, Lorca, Eliot i sobretot Friederich Hölderlin, poeta líric alemany que va tenir la sensibilitat d'unir la tradició clàssica amb el nou romanticisme i que va cantar els ideals de la humanitat com l'amistat, el geni, la joventut i la llibertat; va ser el poeta que va dir: «L'home és un déu quan somia i un captaire quan reflexiona».

José María López Piñero ja no està entre nosaltres, però ens deixa una ingent obra amb més de 170 llibres publicats, 44 fullets, 466 capítols de llibres, 436 articles i comunicacions a congressos i 151 tesis doctorals i de llicenciatura, a més de pròlegs de llibres, articles menors i uns 45 treballs inèdits, entre els quals «el nostre Plaça», que prompte deixarà de ser-ho. Encara penses, José María, que ets un nan? Amb la teua obra has passat ja al món dels gegants i en les teues espatles ens recolzarem alguns, i si no podem fer-nos grans com tu, almenys ens ajudaràs a conèixer millor la ciència i amb això la vida. Hi ha pagat la pena conèixer-te i ha estat una alegria haver compartit amb tu converses, confidències i treballs, encara que mai no vas voler pujar a Javalambre, per això jo no em pregunte: i ara què?, Simplement et done les gràcies pel que m'has ensenyat i per l'amistat que m'has regalat. ☺

Manuel Costa. Catedràtic emèrit de Botànica, Universitat de València.